

Bácskay András (1970) ókortörténész, az ELTE Történettudományi Doktori Iskolájának hallgatója. Kutatási területe az asszír-babilóni mágia és orvoslás.

Legutóbbi írása az *Ókorban*: *Orvoslás az ókori Mezopotámiában* (2003/2–3).

Jóslási és bajelhárító rítusok az ókori Mezopotámiában

Bácskay András

A mezopotámiai vallás témaköre rendkívül szerteágazó, az alábbiakban ennek csupán két részterületével, a jóslási és a bajelhárító rítusokkal foglalkozom. A téma tárgyalását a mezopotámiai vallás tanulmányozása kapcsán két tényező indokolja, egyrészt az a tény, mely szerint a vallásra vonatkozó mezopotámiai szöveghagyomány döntő többségét a fenti két tevékenységhez kapcsolódó források teszik ki, másfelől pedig mivel úgy vélem, hogy a két tudományos „szakterület”, illetve a jóslási és a bajelhárító rítusok közötti összefüggésrendszer bemutatása révén a mezopotámiai vallásos gondolkodás legfontosabb összetevőire világíthatunk rá.

Az előbbi tényező, azaz hogy a jóslással, valamint a bajelhárító tevékenységgel kapcsolatos szövegek alkották – a lexikális tradícióhoz kötődő szövegek mellett – a nagy mezopotámiai ékírásos könyvtárak legnagyobb állományát, csupán azt jelzi, hogy a mezopotámiai írni-olvasni tudóknak a tradíciókat írásban rögzítő és azt hagyományozó szellemi elit ezeket a szövegeket feltűnően nagy arányban sorolta az egymást követő generációk által megőrzendő szöveghagyományba. Ez a több száz éven keresztül tartó kanonizációs folyamat paragrafusok hosszan egymást követő sorát tartalmazó ómen-gyűjtemények, valamint bajelhárító gyűjtemények kialakulásához vezetett. A mindennapi élethez kapcsolódó forrásokból azonban az is kiderül, hogy az isteni előjelek kutatása, illetve a fenyegető veszedelem elhárítása – az istenek kultusza mellett – a mezopotámiai vallásos gondolkodás legfontosabb részét képezte.

Óbabilóni kori (Kr. e. 19–16. század)
juh májmodell, feltehetően Szipparból
(London, British Museum)

A JÓSLÁS

A mezopotámiaiak jóslással kapcsolatos tevékenységének legfontosabb forrásai az ún. ómenszövegek. Ezek a szövegek a mezopotámiai írni-olvasni tudóknak tudományos-kanonizációs tevékenységének produktumai, amelynek során az írni-olvasni tudóknak generációi az előjeleket típusokba osztották, illetve összeszerkesztették. E tevékenység nyomán a Kr. e. 1. évezred elejére több ezer megfigyelést tartalmazó ómenkollekciók alakultak ki. Az egyes ómenek leírása mindig két elemet foglalt magában: az ominózus előjel feltételes mondatban történő megfogalmazását (*protasis*) és a jelentés, illetve prognózis leírását (*apodosis*). Ugyanazon előjel prognózisa kapcsán paradigmaticusnak tűnő megkülönböztetések figyelhetők meg. Így például a torzszületésekkel foglalkozó ómenek esetében, ha az anomália a megfigyelt állat jobb oldalára vonatkozik (például hiányzik a jobb füle), az előjel jelentése kedvezőtlen, ha azonban ugyanez az anomália a bal oldalt érinti, akkor a jelentése kedvező. Hasonló figyelhető meg a fent és a lent, az elülső és a hátulsó, az alap, a közép és a felső, valamint a különböző színek (fehér, fekete, vörös, sárga) jelentése kapcsán.

A mezopotámiai ómeneket többféleképpen is osztályozhatjuk, általában megkülönböztetünk spontán előforduló (*omina oblativa*), illetve előidézett (*omina impetrativa*) előjeleket. Az

Ha a HAL ékjel érzékelhető a „jólét” helyén [a máj egyik része – a szerző megjegyzése], akkor Akkád uralma véget ér.

Ha az egész máj rendellenes, akkor az a katasztrófát illetően akkád királyának előjele.

(A *šumma martu* ómensorozatból)

Ibbi-Szín előjele, amikor Elám elfoglalta és kirabolta Ur városát.

(Egy Mári városából előkerült májmodell felirata)

A város sorsára vonatkozó előjelek:

Ha a város az égre emeli a fejét, az a város elhagyottá válik.

Ha a város szemégtödre zöld, az a város virágozni fog, más [kedvezőtlen – a szerző megjegyzése] esetben elpusztul.

Ha sok hírnök van a városban, akkor a város szétszóródik.

Ominózus állatok megjelenése:

Ha egy kígyó valakinek a jobb oldaláról vág át a bal oldala felé, annak az embernek jó neve lesz. Ha egy kígyó valakinek a bal oldaláról vág át a jobb oldala felé, annak az embernek rossz neve lesz.

Ha egy fehér macskát látnak valakinek a házában, annak a tulajdonosát bajok fogják gyötörni. Ha egy fekete macskát látnak valakinek a házában, annak a tulajdonosa szerencsés lesz.

Ha egy vörös macskát látnak valakinek a házában, annak a tulajdonosa gazdag lesz.

Ha egy tarka macskát látnak valakinek a házában, annak a tulajdonosa boldogulni fog.

Ha egy sárga macskát látnak valakinek a házában, annak a tulajdonosa egész évben szerencsés lesz.

Különböző időben és helyen történő mosakodás: Ha valaki vízzel mosakodik a házában folyosóján, az meg fog öregedni.

Ha valaki kora éjszaka mosakodik, az sohasem lesz gazdag.

Ha valaki lépcsőjárásban mosakodik és a piszkos vizet kiönti a szabadba, az egy éven belül meghal.

Ha valaki a lábujjait mossa, az el fog fogyni [azaz meghal – a szerző megjegyzése].

Ha valaki a sörhöz hasonló vízben mosakodik, jól lesz [azaz szerencsés lesz – a szerző megjegyzése].

Ha ez az aszfalthoz hasonló, akkor nem lesz jól [azaz szerencsétlen lesz – a szerző megjegyzése].

Ha ez a vajhoz hasonló, akkor el fogja veszíteni a befolyását.

előbbi csoportba tartozó ómenek jellemzője, hogy a mezopotámiaiakat körülvevő világban spontán módon nyilvánulnak meg, míg az utóbbié, hogy valamilyen konkrét céllal, illetve konkrét kérdés okán előidézett ómenkéresek eredményei. A spontán ómenek közé tartoznak például a napfogyatkozások, a torzszületek vagy akár vadállatok városokban való megjelenése is. Az előidézett ómenek kapcsán számos technika alakult ki, az óbabilóni források a következő divinációs eljárásokat különböztetik meg: vízbe csepegtetett olaj szétterjedése a víz felszínén, füstölőből felszálló füst alakzatainak megfigyelése, a vízbe szórt liszt szétterjedése a víz felszínén és az állati belsőségekből, különösen az áldozati állat májából való jóslás. A fenti két kategória mellett azonosíthatunk egy harmadik ómentípust is, az ún. közvetítőt igénybe vevő előjelet. A jóslás ezen típusa az emberi lényeket használja isteni közvetítőként és rajtuk keresztül közli üzenetét szóban vagy írásban. A mezopotámiai jóslási eljárások közül az álomfejtést szokás ebbe a csoportba sorolni. A jóslási eljárások közös lényege azonban – függetlenül attól, hogy spontán előforduló, előidézett vagy közvetítő révén megnyilvánuló ómenről van szó – az előjel isteni üzenetként való értelmezése volt.

Az ómensorozatokat vizsgálva úgy véljük, hogy a mezopotámiaiak számára az előjelek tipizálásának alapját a tárgy szerinti csoportosítás jelentette, azaz elsősorban az előjelet hordozók szerint megkülönböztetve állították össze az egyes gyűjteményeket. Így alkottak önálló kollekciót például a torzszületek, az áldozati állat máján megfigyelt előjelek, az álmok vagy a csillagászati ómenek. Az ókori Mezopotámiában a legrégebbi hagyományokkal a Kr. e. 1. évezredig a legrangosabbnak számító béljóslás rendelkezett, amely a templomi kultusz állat-áldozati rituáléjából eredeztethető. A kultusz során az áldozat az istenség felé irányuló kérések alátámasztására szolgált, de egyben közvetítőként is, amelyen keresztül az istenség válaszolhatott a kérelmezőnek. A béljóslási szövegek három évezreden átnyúló tradíciója egy komplex és igen terjedelmes szövegekörpust eredményezett, amelynek széles körű elterjedtségét a levantei térségben és az ókori Közel-Kelet egyéb, a mezopotámiai ékírásos szöveghagyománnyal rendelkező központjában (így például a hettita fővárosban, Hattusasban) talált számos ómenszöveg és májmodell mutatja.

A korai ómengyűjtemények közé tartozik a legalább 107 táblát tartalmazó „Ha a város” (*šumma álu*) kezdősorú sorozat, amely az ún. „földi” ómenek – azaz az ember által a Földön érzékelhető előjelek – gyűjteménye. A sorozatban leírt előjelek igen változatosak, így például az emberi lakóhely közelében megjelenő különféle állatok viselkedése, emberek, illetve állatok szexuális szokásai, a mezopotámiai ember mindennapi élethez kapcsolódó szokásai, stb. A sorozat Kr. e. 1. évezredi szövegeiben a korábban valószínűleg önálló ómenkollekció, az álmokkal kapcsolatos előjelek is szerepelnek.

A mezopotámiai jóslási eljárások közül a legnagyobb hatásúak és a legismertebbek az ún. csillagászati ómenek voltak. Bár az égi jelenségek (azaz a különböző istenségek szimbólumainak tartott égitestek „mozgásának”, illetve együttállásainak megfigyelése) előjelként való értelmezése már a Kr. e. 2. évezredben is bevett gyakorlatnak számított, de az eljárás a Kr. e. 1. évezredben vált különleges jelentőségűvé. Az évezred első felében (az ún. újasszír időszakban) született meg a mezopotámiai tudományos tradíció legnagyobb terjedelmű szövege, a több mint 100 táblás „Amikor Anu Enlil” kezdősorú asztrológiai ómensorozat. Ebben a divinációs szövegben a csillagászati megfigyelések bonyolult matematikai műveletekkel ötvöződnek, s az égi jelek értelmezése általában a királyra, illetve az államra vonatkozik. Ezen divinációs eljárás elsősorban királyi, állami igények kielégítését szolgálta, s kiemelt szerepe szoros kapcsolatban volt a mezopotámiai államok (elsősorban Asszír) jelentőségének és hatalmának megnövekedésével, illetve a Kr. e. 8. századra kialakuló asszír birodalom vallási legitímációs törekvéseivel. Az asszír király, illetve a királyi család és az udvartartás szakrális jelentőségének növekedése kapcsán az újasszír időszak uralkodói egy jól működő jóshálózatot tartottak fenn. A rendszer gondosságát jól mutatja az égi előjelekért felelős „megfigyelői hálózat”, amely az észak-mezopotámiai régió különböző térségeiből küldött heti, illetve havi jelentéseket, összefoglalókat a központban működő jóstestület számára, amely ezen jelentéseket summázta, majd az eredményről beszámolt a királynak. A rendszer működésének célja a

királyra, illetve ezen keresztül az államra nézve fenyegető jövőbeli jelenségek feltárása még azt megelőzően, hogy azok bekövetkeznének.

A mezopotámiaiak számára a jóslás tulajdonképpen kétféle tevékenységet foglalt magában: az isteni eredetű előjel felismerését, valamint az ómen által közvetített isteni üzenet megértését. Maga az előjel (a sumer *giškim*, illetve az akkád *ittu*) valamely, a környező világban megnyilvánuló abnormalitás formájában mutatkozott meg a mezopotámiaiak számára. A mezopotámiai ómenszövegek megkülönböztetik egymástól az ún. égi és az ún. földi jeleket; a különbségtétel a mezopotámiai szakrális kozmológia két alapvető szférájára utal. Forrásaink hangsúlyozzák, hogy a komplex jóslási eljárásnak mindkét szféra előjeleit tanulmányoznia kell ahhoz, hogy a jós a lehető legteljesebb képet tudja kialakítani.

Bár egyes eseményeket, illetve történéseket (így a spontán módon megnyilvánuló előjelek többségét) bármelyik mezopotámiai polgár egyértelmű előjelként volt képes azonosítani, az előidézett ómenek felismeréséhez már szakismeretre volt szükség, az előjel értelmezése, azaz az isteni üzenet kiolvasása pedig minden esetben a jóslási specialisták feladata volt. Forrásainkban több jóslással foglalkozó szakembert is elkülöníthetünk. A leggyakrabban említett szakember a *barû*, akinek elsődleges szakterülete a májjóslásra terjedt ki. Rajta kívül külön terminussal jelölték az álomfejtéssel foglalkozó szakembert (*šā'ilu*), valamint az igen ritkán, és csak a Kr. e. 1. évezredtől előforduló madárjóst (*dāgil issure*). Egy az Assur-bán-apli asszír király palotájának könyvtárából származó Kr. e. 1. évezredi szöveg szerint a olajjóslást és a májjóslást (az Ég és a Föld jelei) a mezopotámiai jóspapok (*barû*) archetípusának tekintett, a vízözön előtt Szippar városában uralkodó Enmeduranki közvetlenül Samas és Adad istenektől tanulta, illetve az előjeleket, valamint azok jelentését tartalmazó táblákat kapott az istenektől. A különböző jóslási technikák, eljárások szabályos tudományokká fejlődtek, amelyeket csak hosszas tanulás révén lehetett elsajátítani. Bár a jóslásra vonatkozó forrásaink paloták vagy szentélyek könyvtáraiból származnak, illetve a jóspapok fent említett eredetmítosza is azt sugallja, hogy a jóslási technikák, illetve szaktudás a papi testületekben, illetve a szentélyekben koncentrált, bizonyosan léteztek egyszerűbb jóslási eljárásokkal dolgozó szentélyen kívüli jósok is.

A jóslási technikák, eljárási módok mellett a divinációnak a mezopotámiai kultúrában elfoglalt kiemelt fontosságát csak akkor érthetjük meg, ha megvizsgáljuk az előjel helyét és szerepét a mezopotámiai közgondolkodásban. Az elképzelés háttérben az a mezopotámiai képzet húzódtott meg, miszerint a természeti jelenségek az istenek akaratát tükrözik és jövőbeni eseményekről tudósítanak. A változás, a mozgás nem jelentésküli véletlen esemény, hanem olyan előjel, amelyet a jósok megfigyeltek abból a célból, hogy a jel értelmét, azaz az isteni üzenetet megértsék. Mivel a mezopotámiaiak szerint az istenek a világ megteremtői és minden dolog mozgatói, minden, ami a

Álomómenek:

Ha valaki azt álmódja, hogy egy kutya elszakítja a ruháját, akkor az szükeket fog szenvedni.

Ha valaki (álmában) megcsókolja a péniszét, akkor amit kimond, az teljesülni fog, és bármit is óhajt, azt nem fogják megtagadni tőle.

(A *šumma ālu* ómensorozatból)

Ráolvasás:

Benneteket hívlak, éjszaka istenei, és veletek együtt szólítom az éjszakát, az elfátyolozott menyasszonyt, hívom az estét, az éjfél és a kora hajnalt! Mivel engem megbabonázott a varázsló és vádlómként lépett fel [az istenek tanácsa előtt – a szerző megjegyzése], a védőistenemet és a védőistenőmet eltávolította tőlem.

Immár mindenki irtózik tőlem, aki csak megpillant, éjjel-nappal álmatlanságtól szenvedek. Úgy érzem, hogy a szájam állandóan tele van, így képtelen vagyok enni, és alig tudok inni. Örömujjongásom fájdalmas sóhajja, örömom bánattá vált.

Álljatok mellém, nagy istenek, és hallgassátok meg panasomat! Ítéljétek meg kedvezően az ügyemet!

Elkészíttem a varázslóm vagy varázslónóm szobrait és a lábatok elé vettem, hogy hozzák szóba az ügyemet. Mivel ők gonoszat cselekedtek, rosszat tettek, haljanak meg, én pedig éljek! Varázslataik, boszorkányságaik, mágikus praktikáik oldódjanak fel! A dús lombkoronájú tamariskusz tisztítson meg engem, a bőségben termő mustárfű tanúsítsa ártatlanságom, a magokkal teli borókafenyő oldja fel a varázslatot. Így én előttetek [az isteni tanács előtt – a szerző megjegyzése] már tiszta vagyok, ártó mágikus hatásoktól mentes. Ami pedig a gonosz varázsló által kimondott ráolvasásokat illeti, azok az ő szavai, forduljanak vissza a saját szájába és kössék meg a nyelvét! Az ártó hatású varázslata miatt az éjszaka istenei büntessék őt!

(*maqlûl*. tábla)

Pazuzu démon, a szülő nők védelmezőjének szobra (Lamastu démonnő ellen). Kr. e. 7. század (Párizs, Louvre)

A királynak, uramnak [így szól] szolgája, Mar-duk-sakin-sumi. Ami miatt a király, az uram írt nekem, azt [a rítust] bemutatták, hogy kiűzze a gonosz *utukku* démont és az epilepsziát. Amikor valami [ártó hatás] megtámadta [a páciens], a ráolvasópap felkerekedett, és a páciens ajtófélfájára akasztott egy egeret és a buxusfa hajtását. A ráolvasópap felvette vörös színű ruháját és magára terítette vörös köpenyét. Egy hollót tartott a jobb kezében és egy sólymot a baljában, kiöntötte... [hiányzó szöveg] fáklát tartott a kezében, egy ostorral csapkodott, és a „Valami gonosz *utukku* démon” [kezdetű] ráolvasást recitálta. Miután ezt [a rítust] elvégezte, további ráolvasópapok léptek jogarral és fáklával a beteg ágyához, és a „Távozz gonosz lecsapó” [egy démoni jelző – a szerző megjegyzése] [kezdősorú] ráolvasást recitálták az ajtóra. Ezt tették minden reggel és este, ameddig [a démon] el nem távozott...

(Egy újasszír udvari ráolvasópap levele a királynak)

világban történik, végső soron az ő akaratuknak megfelelően történik. A mezopotámiaiak számára tehát a véletlen gondolata teljességgel ismeretlen. Ezen gondolatmenet szerint az istenek szándéka manifesztálódik a természet minden jelenségében, amelyeket így csupán meg kell fejteni. Mivel a mezopotámiaiak elképzelése szerint a világ, illetve az ember személyes sorsa az ún. sorstáblákon előre meg van írva, úgy vélték, ez a rögzített jövő a jóslási eljárások révén megismerhető. A fentiek miatt a jóslás a mezopotámiai mindennapok szerves részét alkotta, a társadalom minden rétege élt a jövő megismerésének lehetőségével. A jóslási technika kiválasztását számos tényező befolyásolhatta, így például a jóslatot kérő személy társadalmi és vagyoni helyzete, az adott helyen elérhető szolgáltatások kínálata, vagy akár valamely eljárás népszerűsége. Míg például az áldozati állatot feltételező belső-, illetve májjóslás költségesebb eljárásnak számított, addig a füst vagy az olajjóslás jóval egyszerűbben és olcsóbban kivitelezhető volt. A szolgáltatás elérhetőségét vizsgálva megállapíthatjuk, hogy professzionális jószakemberekkel a mezopotámiai vallás két fontos centruma, a templom és a palota egyaránt rendelkezett. Míg az előbbi szolgáltatásai szélesebb társadalmi rétegek számára voltak elérhetőek, az utóbbi inkább csak a király igényeit elégítette ki.

A BAJELHÁRÍTÁS

A bajelhárító tevékenységek legfontosabb forrásai az ómenyűjteményekhez hasonlóan a több száz különböző rituálét tartalmazó gyűjteményes táblák, amelyek végleges formájukat a Kr. e. 1. évezred elejére nyerték el. Ezeknek a bajelhárító szövegsorozatoknak a kialakulása – az ómenyűjteményekhez hasonló módon – a mezopotámiai írnokok másoló, szerkesztő tevékenységének eredménye volt. Egy bajelhárító sorozat kétféle szövegtípusból tevődött össze: a táblák nagyobb részén a rítusok során felhasználható különböző ráolvasások, kisebb részükön pedig a rituális tevékenységek egymást követő sora következett. Egy komplett bajelhárító sorozat tehát ráolvasásokat tartalmazó táblákból és a kapcsolódó rituálékat tartalmazó táblákból állt. A szövegnek a szerkesztés során rögzített alsorozatai, valamint táblasorrendje alakult ki, amelyre az írnokok egy-egy konkrét rítus összeállítása során hivatkozhattak. A bajelhárító sorozatok végleges kialakulása az ómensorozatok szerkesztéséhez hasonlóan az újasszír időszakra esett, céljuk pedig a király, illetve a királyi család mágikus-rituális védelme volt.

A ráolvasásokkal foglalkozó kutatók általában egyetértenek abban, hogy a bajelhárító rítus cselekményét teljes egészében nem tudjuk feltárni, mivel a ráolvasások csak ritkán tartalmaznak a rítus elvégzésének módjára, a rituáléra külön utasításokat. Ennek ellenére számos kutató igyekezett valamilyen módon csoportosítani a forrásokban megjelenő ráolvasásokat, rítusokat. Egyes kutatók a ráolvasások tartalma alapján azonosították azok funkcióit, s így a ráolvasásokhoz kapcsolódó rituálékat három csoportra osztják: pozitív jellegű, negatív jellegű és szimbolikus azonosító jellegű rituálékra. A pozitív jellegű rituáléra olyan mágikus eszközök használata jellemző, amelyek pozitív, tisztító erőt sugároznak, és így úzik ki a szenvedést a beteg testéből. Ilyen rituáléknak tekinthetjük a gyógyhatású anyagok (például a tamariszkusz) alkalmazását, vagy egy bizonyos ruha felvételét a rítus során. A negatív rítusra a negatív kisugárzású mágikus eszközök használata a jellemző. A rítus során ezekre a negatív eszközökre viszik át a szenvedést. Ilyenek lehetnek a tisztátalan állatok (például a disznó vagy a kutya, de gyakran a juh és a kecske is), illetve az ilyen állatok szőre vagy bőre is. A szimbolikus azonosítást alkalmazó rituálé lényege egy, a ráolvasópap által elkészített szobor azonosítása a szenvedéssel, illetve annak okozójával; a szimbolikus rítus jellegzetes vonása a szimbolikus azonosító megsemmisítése. Mások szerint a bajelhárító jellegű *maqlû* ráolvasás-sorozatot vizsgálva megállapítható, hogy a sorozat ún. standard és egyedi rítusokat egyaránt tartalmaz. A rituálék egy része tehát olyan ráolvasásokat és kapcsolódó rítusokat foglal magában, amelyek más bajelhárító-sorozatban is megtalálhatóak, míg bizonyos rituálék csak a *maqlû* sorozatban jelennek meg. Az ún. *muššû* sorozatot vizsgálva a sorozat rítusai három csoportra oszthatók: az ún. standard nyitó rituáléra, a *muššû* rituáléra és az ún. standard kapcsolódó rituálékra. A standard rítusok között számos olyan rítus is

azonosíthatunk, amelyek nemcsak a *muššu* sorozathoz kapcsolhatók, hanem más gyógyító rítusok során is megjelenhettek. Így a standard kapcsolódó rituálé nemcsak a gonosz erőket távol tartó bajelhárító rítusokat, hanem kultikus tisztító rítusokat is tartalmaz. Véleményem szerint a következőképpen osztályozhatjuk a bajelhárító-gyógyító rítus során megjelenő kapcsolódó rituálékat:

- (1) standard nyitórítuálék: különböző purifikációs rítusok, a rítus résztvevőinek, helyszínének és eszközeinek megtisztítása, tisztító rítusok a beteg ágyánál, illetve az ágy egyes részeinél (pl. a páciens fejénél), libációs tisztító rítusok (vízpermetezés a betegre és a beteg ágyára);
- (2) a rituálé fő része: a különböző ártó hatások kezeléséhez kapcsolódó egyedi rítusok, így például az egyes testrészekhez tartozó rítusok a gyógyszerek, illetve amulettek elkészítése és alkalmazása során;
- (3) standard kapcsolódó rituálék: bajmegelőző rítusok a beteg háza körül és a házban (lisztkör húzása az ágy körül és a ház körül, külön rítus a nyílászárókra, illetve a sarkokra, kiszögellésekre).

A bajelhárító táblák közül három nagy szövegsorozat a legismertebb: a *maqlû*, a *šurpu* és a *namburbi* sorozatok. Az első kettő valamilyen ártó szándékú mágikus praktika által okozott rontás elhárítására irányul. Míg a *maqlû* rituálék köz-

Domborműves bronzlap (Kr. e. 700 k.). Pazuzu démon kezei és feje a lap tetején láthatók. A lapon a felső regiszterben istenszimbólumok, alattuk hét állatfejű lény (protektív démonok), alattuk egy ágyban fekvő beteg, akit két halnak öltözött pap gyógyít. A lap alján a gyermekágyi betegségeket okozó Lamastu démon látható (Párizs, Louvre)

ponti eleme az ártó hatás visszafordítása a feladó irányába, illetve a varázslót megszemélyesítő figura elpusztítása, a *šurpu* az ártó hatásnak kitett áldozat rituális megtisztítására fókuszál; a rítus során a rontást az áldozatról valamilyen közvetítő eszközre viszik át, amelyet aztán – a varázsló figurájához hasonlóan – elpusztítanak. Az alábbi példában egy gyapjúdarab elégetésére kerül sor.

Éppen úgy, ahogy ez a gyapjúdarab ki lett tépve és a tűzre lett vetve, éppen úgy, ahogy a tűz ezt felemészti és éppen úgy, ahogy (a gyapjúdarab) nem tér vissza a birkához és nem használják fel ruha készítéséhez az istenek vagy a király számára; a varázslat, a (megszegett) eskü, a büntetés, a szenvedésemből fakadó betegségek, a bűn, a gaztett, igazságtalanság és a hibák, a testem, a húsom betegségei legyenek kitépve, mint ez a darab gyapjú, és a mai naptól a tűz emésze el. Az átok szűnjön meg, és én újra láthassam a fényt!

(*šurpu* V/VI tábla)

Míg a *maqlû* sorozatban az ártó hatások kizárólagos forrása az emberi varázslat, a *šurpu* számos egyéb okot is felsorol, mint például a kultikus kötelezettségek elhanyagolását, tisztátalan személyel, állattal vagy hellyel való öntudatlan érintkezést stb. Az elhárító rítusok egyaránt irányultak a varázsló személye és az általa kifejtett ártó varázslat ellen. A sorozat rituális tábláiból az is kiderül, hogy a *maqlû* rituálét Abu hónap végén hajtották végre, és a szertartás egy éjszakára és a rákövetkező nap reggelére terjedt ki.

A *namburbi* rituálé az ártó hatású előjelekkel érintkezésbe került páciens rituális megtisztítására alkalmas ráolvasások és kapcsolódó rítusok gyűjteménye. A *šurpu* rituáléjához hasonlóan a *namburbi* rituálékban az ártó hatást egy a páciens helyettesítő tárgyra viszik át. Mivel azonban ebben az esetben az isteni eredetű előjel átviteléről, illetve ártó hatásának kiküszöböléséről van szó, a *namburbi* rituálé nem az ártó hatás küldőjének, azaz a varázslónak, és nem is a varázslatnak a megsemmisítésére, hanem az ártó hatást küldő istenség kiengesztelésére koncentrált:

Samas az Ég és a Föld királya, a fenti és a lenti ügyek bírója, az istenek ragyogása, az emberiség ura, aki igazságot tesz az istenek között. Hozzád fordulok, téged kereslek, aki az istenek között garantálja számomra az életet. A kutya miatt, aki levizelt engem, félek és rettegek. Ha te az ebben a kutyában lévő gonoszt (azaz ártó hatást) eltávolítod rólam, mindig a dicsőségedet fogom zengen.

A bajelhárító rituálék igen jelentős szövegarányából, illetve a bajelhárító eszközök (az ún. *mēlu*) mindennapos használatából következően az ártó hatású manipulatív mágikus eljárások igen népszerűek lehettek az ókori Mezopotámiában. Ezekről azonban a szerelmi mágikus praktikáktól eltekintve nem rendelkezünk forrásokkal. A fentebb tárgyalt *maqlû* eljárásai, illetve a Hammurapi-sztélének az ártó hatású mágikus eljárást halálbüntetéssel sújtó szakaszai arról tanúskodnak, hogy a mágikus rituáléknak létezett egy bevett és legitimnek tekintett, valamint egy hivatalosan el nem fogadott, illegitim formája is. Másiképpen fogalmazva azt mondhatjuk, hogy a mezopotámiai mágiának létezett egy teisztikusan beágyazott (vagyis a nagy szentélyközpontokban, a hivatásos, azaz a templomi kultuszban

részt vevő papok által végzett) és egy teisztikusan nem beágyazott (nem a nagy szentélyekben, nem „hivatásos” szakemberek által végzett) formája. A teisztikus mágia dominanciáját – legalábbis az írott forrásokban – azzal magyarázhatjuk, hogy párhuzam vonható a Kr. e. 4. évezred végi gazdasági és társadalmi folyamatok (gazdasági, politikai és vallási centralizáció) és a mágia teisztikus rendszerbe, azaz a templomi kultuszhoz történő kapcsolódása közt. Hangsúlyoznunk kell azonban, hogy a fenti megkülönböztetés nem azonos az ún. fehér, illetve fekete mágiával: az ártó szándékú mágikus rituálé ugyanazon technikákat és ráolvasásokat használta, mint a legitím manipulatív mágikus rituálék vagy a bajelhárító rítusok. Az egyik *maqlû* rituálé a következőképpen fogalmaz:

...Semmisüljön meg a varázslatod, a szavaid (azaz a ráolvasás) forduljanak vissza a szádba! Az általad (azaz a varázsló által) bemutatott varázslat téged (azaz a varázslót) vegyen célba, az általad készített figura téged ábrázoljon ... A ráolvasásod ne közeledjen hozzám, a szavaid ne kerítsenek a hatalmukba engem.

(A *maqlû* sorozat V. táblája)

Az illegitim, ártó szándékú mágikus eljárás két kulcseleme (a páciens megtestesítő figura és a ráolvasás) azonos az elhárító rítus elemeivel, amelynek során csupán a figura cserélődik ki, illetve a rontást visszairányítják a feladóra, azaz a varázslót megttesítő figurára.

A bajelhárító rítusok kulcselemének az ókori mezopotámiaiak a rítus során recitálendő ráolvasásokat tartották. A fentebb említett bajelhárító sorozatok tábláinak zömét is a ráolvasások teszik ki, illetve a bajelhárító sorozatok megszerkesztését megelőzően az írni kanonizációs tevékenység is inkább ráolvasás-gyűjtemények, illetve ráolvasás-katalógusok kialakítására koncentrált. A ráolvasópap által alkalmazott varázsigék hangsúlyozottan isteni eredetűek, amire a szövegek kétféleképpen utalnak: az egyik esetben, az ún. Marduk-Ea típusú ráolvasásokban a ráolvasást egy rövid mítikus történet vezeti be, amely megadja a mágikus tudás aitiológiai mítoszáit, a másik esetben pedig a ráolvasást követően az „ez nem az én ráolvasásom, Ea isten ráolvasása” megjegyzés szerepel. A fentiekből nyilvánvalóan következik a varázsigék titkossága, amelyre a szövegek az „ez a ráolvasás Ea titka” kifejezéssel utalnak.

Forrásainkban a bajelhárító rítusokat a ráolvasópap (*āšīpu*) végzi. A jóspaphoz hasonlóan a ráolvasópapok testülete is rendelkezett mítikus őssel. A mezopotámiai tradíció szerint a ráolvasás tudomány a legendás uruki király, Adapa hagyatéka, aki Ea istentől kapta a ráolvasásokat tartalmazó agyagtáblákat. A mágikus bölcsesség, azaz a ráolvasások a teremtés előtti ősvízben, az Apzuban rejtőznek. A varázsigék ismerete biztosítja a mágia birtoklását. A varázsigéket pozitív (pl. bajelhárító rítus) és negatív módon (megbabonázni valakit, rontást küldeni valakire) is lehet használni, a mágikus tudás forrása azonban közös.

A mezopotámiai bajelhárító rítusokat tulajdonképpen olyan purifikációs rítusnak foghatjuk fel, amely a valamilyen okból (démoni beavatkozás, ártó mágikus eszközök, tisztátalannal való érintkezés) tisztátalanná vált egyén szakrális-rituális megtisztítására törekszik. A szakrális tisztaság elvesztése ugyanis stigmatizálta a beteget, hiszen a tisztátalannal történő érintkezés (ehhez nem volt szükség fizikai kapcsolatra, elég

lehetett akár csak rápillantani a tisztátalanná vált dologra) a másikat is tisztátalanná tehetette, ezért a közösség kivetette, kizárta magából az illetőt. A rituális értelemben számkivetett egyén csupán a megfelelő tisztító rítusok, illetve az isteni bejegyzést közvetítő divinációs rítust követően térhetett vissza a közösségbe. Fogalmazhatjuk úgy is, hogy az ókori mezopotámiaiak a szakrális-rituális tisztaságra, mint a makrokozmoszt rendező mikrokozmosz ekvivalenciára tekintettek, ezért azt mind az egyénre, mind a társadalomra nézve érvényesnek vélték. A bajelhárító ráolvasás és a rítus célja, illetve eredménye ennek a kozmikus rendnek a helyreállítása mind az egyén, mind a társadalom vonatkozásában. A bajelhárító rítus során a ráolvasópap és a páciens imákkal, fohásokkal igyekeznek rávenni az istenséget döntésének a megváltoztatására, hiszen az istenség haragjának kiengesztelése nélkül bármiféle bajelhárító mágikus rítus az előjel, azaz az isteni döntés, figyelmen kívül hagyását jelenti, tehát nem lehet sikeres. A bajelhárító rítus tehát olyan komplex tevékenység volt, amelynek legfontosabb célja a tisztátalanságot kiváltó okok megszüntetése, illetve az istenség és az egyén közti jó viszony helyreállítása. A bajelhárító rítus akkor lehetett sikeres, amennyiben a gyógyító szakember tudta, mivel áll szemben, azaz mely istenség mely démonai okozzák a páciens szenvedéseit. Mivel a szenvedést és az egyént érő csapásokat az érintett ember és az istenek közti zavar kifejeződésének tekintették, a bajelhárító rí-

Halnak öltözött gyógyítópapot ábrázoló terrakotalap (Párizs, Louvre)

tus kulcseleme volt annak kiderítése, hogy mely istenség sújtja haragjával az illetőt, s csak ezt követően tettek mágikus-vallásos intézkedéseket az istenség haragjának kiengesztelésére.

A JÓSLÁSI ÉS BAJELHÁRÍTÓ RÍTUSOK HELYE ÉS SZEREPE A MEZOPOTÁMIAI VALLÁSOS GONDOLKODÁSBAN

A jóslási és a bajelhárítási rítusok közötti összefüggésrendszer a következőkben foglalható össze. A teremtés révén az ember az istenek teremtette tiszta univerzum része, amely mentes az abnormalitástól (jelek) és mindenféle rossz csapásoktól (betegségek, démonok stb.). A démoni világ azonban mindig is létezik a „civilizált világ” peremén, amely a mezopotámiaiak számára általában a hegyeket, illetve a pusztát (azaz a városok közti, de a szántóföldi művelésbe be nem vont területeket) jelentette. A rendezett világban a rendetlenségek (azaz ómenek) jelzik a tisztátalan vagy démoni deviációt, amely azonban megfejthető (jelek értelmezése) és helyrehozható a titkos tudás (ráolvasás) segítségével, az isteni tervnek megfelelően. A démonok valamely, az egyénre haragvó istenség utasítására cselekszenek, vagy – önállóan tevékenykedve – akkor csapnak le rá, amikor az éppen nem áll isteni, általában személyes védő-isteni, védelem alatt. A varázsló által gyakorolt ártó mágikus eljárás is csak akkor lehetett sikeres, ha az egyén valami oknál fogva már nem állt védőistene szakrális-mágikus védőhálója alatt. A folyamatot a következőképpen rekonstruálhatjuk: a szenvedést, illetve a szerencsétlenségek különböző formáit egy feldühödött istenség küldi az egyénre, büntetvén az illetőt a

tudatosan, vagy akár öntudatlanul elkövetett vétkek, valamilyen vallási vagy társadalmi norma megszegése, illetve valamilyen kultikus, illetve rituális kötelezettség elmulasztása miatt. Az egyén számára az isteni üzenet általában kedvezőtlen előjelek formájában mutatkozik meg, amelyet a vétket elkövető személy és annak környezete érzékel. Az isteni eredetű döntés értelmében az illető érintkezik a kedvezőtlen előjellel vagy annak hordozójával (pl. egy állat), aminek révén maga is tisztátalanná válik, illetve maga is a kedvezőtlen hatású előjelek hordozójává válhat. A kedvezőtlen előjelet hordozó állatban vagy tárgyban ugyanis ártó erők koncentrálnak, amelyeket az kisugároz, s így az előjelhordozóban meglévő ártó erő fokozatosan manifesztálódik. Éppen ezért az előjel feltűnése és a betegség vagy egyéb baj megjelenése közti időszakot „inkubációs” szakasznak tarthatjuk. Ekkor léphetett közbe a ráolvasópap, aki bajelhárító rítus segítségével igyekezett megszabadítani a szenvedőt az istenek által ráért szerencsétlenségtől. Fogalmazhatunk úgy is, hogy a teremtett világban érvényesülő világrend (*usurāt šamê u erseti* = „az Ég és a Föld tervrajza”) devianciáját az istenek előjelek segítségével hozzák az emberek tudomására, így azok felismerése és megfejtése az emberiség, illetve az egyén legfontosabb vallási kötelezettségei közé tartozik. A bajmegelőző, illetve bajelhárító rítusok célja az isteni világrendet fenyegető veszély megelőzése és elhárítása volt. A jóslás és a bajelhárítás tehát egymást kiegészítő egységet jelentett a mezopotámiaiak gondolkodásában, sőt, azt mondhatjuk, hogy – a kultuszt leszámítva – a fenti keretek közt működő jóslatkérő, illetve bajmegelőző és bajelhárító tevékenység alkotta a mezopotámiaiak vallásos-rituális viselkedésének zömét.

SZAKIRODALMI TÁJÉKOZTATÓ

- T. Abusch, *Mesopotamian Witchcraft*, Leiden–Boston–Köln, 2002.
- T. Abusch – K. van der Toorn (szerk.), *Mesopotamian Magic. Textual, Historical, and Interpretative Perspectives*, Groningen, 1999.
- J. A. Black – A. R. Green, *Gods, Demons and Symbols of Ancient Mesopotamia*, London, 1990.
- J. Bottéro, *Religion in Ancient Mesopotamia*, Chicago, 2001.
- S. A. L. Buttlar, *Mesopotamian Conceptions of Dreams and Dream Rituals*, Münster, 1998.
- G. Cunningham, *Deliver me from Evil! Mesopotamian Incantations 2500-1500 BC*, Róma, 1997.
- W. Farber, *Schlaf Kindchen, Schlaf! Mezopotamische Baby-Beschwörungen und -Rituale*, Eisenbrams, 1989.
- V. Haas, *Magie und Mythen in Babylonien*, Leiden, 1986.
- M. I. Hussey, *Early Mesopotamian Incantations and Rituals*, Yale Oriental Series 11, 1985.
- U. Jeyes, *Old Babylonian Extispicy: Omen Texts in the British Museum*, Leiden, 1989.
- U. Koch-Westenholz, *Babylonian Liver Omens*, Koppenhága, 2000.
- J. Laessle, *Studies on the Assyrian Ritual and Series „BOt rimki”*, London, 1955.
- E. Leichty, *Divination, Magic and Astrology in the Assyrian Royal Court*, Helsinki, 1997.
- E. Leichty, „Ritual, 'Sacrifice' and Divination in Mesopotamia”: J. Quaegebeur (szerk.), *Ritual and Sacrifice in the Ancient Near East*, OLA 55, Leuven, 1993
- E. Leichty, „The Omen Series „Vumma izbu”: *Texts from Cuneiform Sources* 4 (1970) 2–26.
- S. M. Maul, *Zukunftsbewältigung. Eine Untersuchung altorientalischen Denkens anhand der babylonisch-assyrischen Löseritual (Namburbi)*, Mainz, 1994.
- M. Meyer – P. Mirecki, *Ancient Magic and Ritual Power*, Leiden – New York – Köln, 1995.
- P. Michalowski, „The Early Mesopotamian Incantation Tradition”: P. Fronzaroli (szerk.), *Literature and Literary Language at Ebla*, *Quaderni di Semitistica* 18, 1992, 305–321.
- S. Parpola, *Letters from Assyrian and Babylonian Scholars*, Helsinki, 1993.
- G. Pettinato, *Die Öhlwahrsagung bei den Babyloniern*, Róma, 1966.
- E. Reiner, *Astral Magic in Babylonia*, Oxford, 1995.
- I. Starr, *The Rituals of the Diviner*, London, 1983.
- M. L. Thomsen, *Zauberdiagnose und schwarze Magie in Mesopotamien*, Koppenhága, 1987.
- K. van der Toorn, *Sin and Sanction in Israel and Mesopotamia*, Assen–Maastricht, 1985.
- F. A. M. Wiggerman, *Mesopotamian Prospective Spirits: The Ritual Texts (Cuneiform Monographs 1)*, Groningen, 1992.